

ИТИИНЭН ИЛГИЙЭР ИИТИЛЛИБИТ УЙАБЫТ ИҢИРЭХ ИЭЙИЭХСИТЭ

Ийэбит, эйэбэс мичээрин,
Истин иһирэх сыһыанын
Олохпут суолдьут сулуһа
Буолла биһиэхэ – оҕолоргор.
Кыһалба, эрэй ыалласпатах
Дьоллоох оҕо сааспыт
Махтала эйиэхэ ананар,
Күндү ийэбит барахсан!
Дьарамай нарын санныгар
Оҕолорун тустарыгар
Ыарахтан чаҕыйбакка,
Ыалдьаргын да аахсыбакка,
Үлэ үгүһүн сүкпүтүн,
Иннэн-толлон турбатаҕын.
Биирдэ олорон турбат,
Үлэһит үтүөтэ киһибит,
Сүөһү көрөн, от оттоон,
Барыбытын үөрэхтээн
Кэскилбитин түстэбитин,
Олохпутун тэрийбитин.
Ыраахтан айаннаан кэллэххэ

Түбүк үрдүгэр түһэрин,
Минньигэс, тотоойу аһынан
Айах тутан көрсөрүн.
Куруук дэлэй астаах-үөллээх
Хаһаайка бастына эн этин,
Ыалдьыт дьоннун маанылаан,
Илии тутуурдаан ытыгарын.
Аһыныгас эн майгын
Көтөр кынатын буолара,
Чиэһинэйин, ырааһын
Холобурга сылдьара.
Кыайыларга өрүү сирдиир
Сырдык ыран эйиэнэ:
«Дьонтон эрэ хаалбатыннар,
Үөрэх-билии суолланныннар!»
Барыбытын бииргэ тумэн
Үөрэ-көтө ас тарда
Түбүгүрэ сүүрэрин,
Дьоллононнун сырдырыгын -
Биһигинниин өрүү баар
Умнуллубат өйдөбүл!

Ийэбит, Такырова Александра Васильевна, бу сиртэн барбыта номнуо уон ахсыс сылыгар барда эрэри кини ыйбыта-кэрдибитэ, үөрэппитэ-такайбыта, сүбэлээбитэ-амалаабыта барыта билиннэ дылы сүрэхпитигэр, өйбүтүгэр инэн биһиэхэ туһалыы, абырыы, араҥаччылыы сылдьар.

Соторутааҕыта атын улуустан сылдьар дьүөгэбит 2014 сыллаахха “Бичик” кинигэ кыһатыгар бэчээттэпит кинигэбит таһыгар хаартыскатын көрөн “Ийэбит туох эрэ үрдүк дуоһунаска үлэлээбитэ дуо?”

диэн ыйытан соһуппунтаах. Уонна онтун “харахтара олохтоохтук, диринник көрбүттэр” диэн быһаарбыта.

Чахчы ийэбит олох күһэйиитинэн үөрэбэ суох да буоллар олус муударай, дирин көрүүлээх киһи этэ. Кини 1924 сыллаахха Кукаакы нэһилиэгэр элбэх оҕолоох Такыровтар дьибэ кэргэннэригэр төрөөбүтэ. Ыарахан үлэни кыайар буолуофуттан, 14-ээх эрэ сылдьан колхоз үлэтигэр эриллибитэ. Арыһыттыыра, субай сүөһүнү көрбүтэ, биригэдьиирдиир да

этэ. Огдообо буолбут аҕатыгар көмөлөһөөрү, бырааттарын, балыстарын үөрэттэрээри бэйэтэ үөрэммэтэҕэ. Кини эдэр сааһыгар биэс оҕолоох сааһыра барбыт киһиэхэ кэргэн тахсыбыта бу эмиэ туһугар хорсун быһыы, булгуруйбат модун санаа туоһута буолар. Ийэбит сатаабашпын диэн туохтан да иннэн турбат үгэстээҕэ, барытын бэйэтэ онороротутара, олорон көрбөккө түбүгүрэр туруу үлэһит киһи этэ.

Сэри кэмигэр эр дьон үлэтин солбуйан хонуу, ферма араас үлэтигэр бэйэтин харыстаммакка үлэлээбитэ, «икки харананы ыпсарарбыт» диирэ. Ону туоһулуур Кыайыны уһансыга «1941-45сс. килбиэннэх үлэтин иһин» диэн Сталин төбөлөөх медалынан наҕараадаламмыта.

Быйыл 95 сааһын туолбут Дьокуускай куоракка олорор Можукова Татьяна Семеновна ийэбит туһунан маннык ахтыбыттаах: «Иккиэн үөрэҕэ суох буоламмыт олох кыра, эдэр сааспыттан мэлдьи биир фермаҕа түбэхэн сүөһү көрөөччүнэн, ыанныксытынан үлэлиирбит. Сорох сайын от, бурдук хомууругар үлэлиирбит. Стахановскай хамсааһынга кыттан бириэмийэ ыларбыт. Бииргэ үлэлиир дьонугар сүрдээх үчүгэй истин сыһыаннааҕа, мэлдьи сүбэли-амалы сылдьааччы. Мин кинилиин биирдэ да кыһырсыбыппын, этиспиһин өйдөөбөспүн. Иккиэн да үлэһипитинэн, майгыбытынан дьонго сирдэрбэт буоламмыт нэһилиэк бас-көс дьонноро кэргэн ыллахтара дии».

Ийэбит кэнники пенсияҕа тахсан уурайыар диэри совхоз хонтуоратыгар курьерынан, уборщицанан үлэлээбитэ. Үлэтин киниискэтигэр биир эрэ сирэйгэ суруктаах, совхозка кириэр дылы 25 сыл 2 ый ыстаастаах диэн, совхозка ылыллыбытын уонна уурайбытын туһунан. Ханна да үлэлээтэр биһиги ийэбит чэнчиһин, ырааһын, эппиэтинэстээҕин дьон-сэргэ куруук холобур оносто хайгыыллара. Үгүс мэтээлэ, грамоталара кини ахсаабат кыһамныылаах үлэһит киһи буоларын туоһулуулар.

Ийэбит астаабыт аһа минньигэһэ, тикпит таһаһа сылааһа, уурбута-туһута, сууйбута-тараабыта ырааһа куруук холобурга, кэпсэлгэ сылдьара, оннук дьаһаллаах хаһаайка этэ. Асчыт бастына буолан кини минньигэс бэрэскитин, кэпсээннэ сылдьар бэчирчэһитин элбэх аймах-уруу, доҕотторбут билиннэ дылы уос номоҕо оностоллор. Олус ыалдытымсаҕа, уруумсаҕа. Дэлэй минньигэс астаах остуолун мааны да, боростуой да дьон күндүтүк саныыр буолуохтаахтар. Сылдыбыт ыалдытын куруук маанылаан-кэһиһилээн ытар үтүө үгэстээҕэ. Ол иһин дьон «Өлөксөөн барахсан аһа минньигэһэ, дэлэй», «Өлөксөөн барахсан хоһууна бэрт этэ» диэн сымнаҕастык, сылаастык ахталлар.

Бортунуойтан итэҕэһэ суох иистэнэрэ. Өссө эр киһи, дьахтар, оҕо, ис таһас, тас таһас, атаһа таһаһын бортунуойдара диэн арахсар эбит буоллахтарына ийэбит барытын тигэрэ. Уонна тигиллэн баран сириллэн кэтиллибэккэ хаалбыт диэн таһаһа биир да суоҕа.

Ону ааһан ынах тириитин имитэн хара, манган өннөрү дьүөрэлээн муостаҕа тэлгиир олбох тигэн Үөһээ Бүлүүгэ ыппытын сиэннэрэ олох кыра сылдьан аһара сөбүлээн оонһуур сир оностоллоро. Бука эбэлэрэ илиитин сылааһынан угуттаан тикпитин билэн эрдэхтэрэ.

Үтүөкэннээх учуутал, нэһилиэк биир улаханлык убаастанар ыалын ийэтэ Анна Николаевна Ефремова (Аммосова) «Өлөксөөн маладьыас, Абыйга Тааттаҕа тийэ кыргытара ыал буолбуттарыгар утуйар таҕастарын, сыттыктарын, суорҕаннарын кус түүтүттэн тигэн посылканан ыталаабыта» диэн сөҕө-махтайа кэпсиирэ. Аны ийэбит тон посылката студенны сырыттаһа наһаа да күндү буолара.

Кини кыраттан да үөрэ-көтө сылдыахтаах, оччоҕо олоҕо чэпчэки үчүгэй буолар диэн сүбэлиирэ. Сааһыран да баран сыппакка, олорбокко хачыгырайан тахсара: сайынын от үлэтэ, сир аһын хомуйуу, кыһынын хотон, сүөһү көрүүтэ. Хас да үлэни тэнинэн киирэтэхса толороро уонна онугу биһигиттэн – оҕолоруттан эмиэ ирдиирэ. "Биир туппуттан төлөрүйэр аат суох"- диэн сэмэлиир буолара. Алҕаһатан тугу эбит көрөн көннөрдөххө, хомуйдахха, өрөмүөннээтэххэ астынааччы, "этиэм дии сылдыбыппын хата онорбут эбиккин дии"- диэн хайҕааччы. Инньэ гынан, онһуоллуохтааҕы эрдэ көрөн, этиитиэ суох бүтэрэн-оһорон иһэрбитин сөбүлүүрө. Ол аата дьиэ иһигэр-таһыгар бары хаһаайынны сыһыаннаһарбытыгар уһуйбут эбит.

Олох кырабытыттан дьиэҕэ бэйэбит сааспытыгар сөп түбэхэр үлэлээх буоларбыт. Туох туллаары-сууллаары гыммыты хаһаайынны дьаһана сылдыахпытын баҕарара. Кини соруйарын аат эрэ харата толорору сөбүлээбэт этэ. Ону анаардас биир көрүүтүттэн да өйдүүрбүт. Итинэн кини бэйэбит бачыымнаах буоларбытын, санаабыт санаабытын олоххо киллэрэрбитин ситиһэр ньымата эбит.

“Атын оҕо танаһыгар ымсырыман, бэйэҕит киэнэ ыраас, бүтүн буолла да сөп. Ыал аһын кэтэһимэн” диэн үөрэтэрэ, кыаммат дьон оҕолоругар кыагынан көмөлөһөрө, сана көһөн кэлбит ыалларга биһигинэн сүөгэй, сымыыт ытара. Ол барыта бэйэни сэнэммэт буолууга, аһымал санааҕа, дьонно болҕомтолоох буоларга иитиэ эбит.

Биир саамай сөбүлүүр идэтэ сир астааһын, тэллэйдээһин буолара. Сир аһа бустар эрэ биһиги ийэбитин туох да туппат этэ. Отонун туттаран, күһүннү танаспытын тэрийэрэ. Тэллэйи тууһаан хаһаанан кыһыны быһа сиирбит.

Ити айылаах түбүгүн быһыгар сиэннэрин көрсөн, бүөбүйдээн, барыбытыгар күүс-көмө буолбута. Сиэннэрэ эбэлэрин биһигиннээбэр ордороллоро, ол курдук сылаас таптанынан угуттаан, истин-иһирэх сыһыанынан бүөбүйдээн атахтарыгар туруорсубута. Олус болҕомтолооҕо: бэлиэ түгэннэрин, ситиһиэлэрин хайаан да умнубата, «эбээ кэһиитэ», «эбээ көмө харчыта» быстарык кэмгэ абырыыр да этэ. Абыйдааҕы сиэнэ Света ахтытыттан: “Эбэбит дьиэтигэр барыбытыгар анал миэстэ, сымнаҕас орон баар буолар

этэ. Наһаа улахан дьизэ да буолбаттар барыта ып-ыраас, барыта орун-оннугар буолааччы. Эбэбит ынахтара, ньирэйдэрэ, кууруссалара билигин өйдөөтөхпүнэ бары өннөрө-түүлэрэ ып-ыраас, атын дьон киэниттэн ураты ордук көстүүлээх курдук этилэр. Ол, биллэн турар, кини көрүүтэ-истиитэ үчүгэйиттэн буоллаҕа. Онон кини оҕолоругар, сиэннэригэр эрэ сыһыана үчүгэй буолбакка тынар тыыннаахха барытыгар кыһамньылаах, үчүгэй сыһыаннаах эбит диэн этэбин”. Тааттатааҕы сиэнэ Лариса манньк суруйар: “Олох кыра сырыттаһпытына, эбэм миигин уонна эдьийбин Иваннаны кэлээскэҕэ олордуталаан, отоннууругар илдэ бара сылдыбыттаах, ол түгэн өйбөр хатанан хаалбыт: эбэм отонун кэлээскэбит тула үргүүр, мин кэлээскэҕэ олорон үөһээ мастар тыалтан хамсыылларын одуулуубун, Иваннам кэлээскэм тула эмиэ сылдыар, оту-маһы үөрэтэр, арай биирдэ өйдөөн көрбүтүм эбэм суох, ханан да көстүбэт, харахпынан көрдүү сатаан баран ытаатым, арай чугас талах кэнниттэн эбэм мичээрдээбитинэн, оноойугун туппутунан туран кэлбитигэр, оо, наһаа да үөрбүтүм! Ити курдук эбэбит сылайарын да умнан туран, биһигини айылҕаҕа сыһыарара, сайыннарарга кыһаллара. Кини бэйэтин холобурунан биһигини куруук үөрэтэ сылдыара. Биир сайын порт таһынааҕы сири үөрэтэ нуучча геологтара кэлбиттэр этэ, онуоха эбэм: «Кинилэр эмиэ хайа эрэ ыал оҕолоро барахсаттар бачча куйаас сатыылаан турдаҕына, күнү быһа таһырдыа олорон, вертолет кэтэһэн утаттахтара буолуо», - диэн морс өрөн, 3 лиитэрэлээх бөтүөнгө кутан илдьибитин өйдүүбүн. Онтон ол морс илдьибит иһитин, сарсыныгар ап-араҕас баттахтаах уолаттар-кыргыттар ис сүрэхтэриттэн үөрэн, махтанан аҕалан биэрбиттэрэ. «У вас очень хорошая, добрая бабушка», - диэбиттэрин өйдүүбүн. Эбэм этээчи: «Мин оҕолорум, сиэннэрим дьизэлэриттэн-уоттарыттан тэлэһийэн, атын омук сиригэр сырыттаһтарына, атын дьон эмиэ истинник сыһыаннаһахтара, көмөлөһүөхтэрэ, өйүөхтэрэ».

Ийэбит муударай өйүнэн-санаатынан биһигини бииргэ түмэн, эйэлээх, инникигэ дьулуурдаах гына ииппит-үөрөппит, такайбыт эбит. Ол да быһытынан бары үөрэхтэнэн, дьонно сирдэрбэт, төттөрүтүн хайҕалга сылдыар үлэһит аатын сүгэн билигин бары үлэ бэтэрээнэ буоллубут, бочуоттаах сынньаланна таһыстыбыт.

Биһиги ийэбит барахсан олус чиеһинэй, уопсай дьыалаҕа наһаа бэриниилээх киһи этэ. Нэһилиэк, совхоз сайдытыгар ис сүрэҕиттэн кыһаллара, дууһалыын ыалдыара. Эдэр салайааччыларга сүбэ-соргу буолара.

Ийэбит мэнээк киһи олоҕот, ылбычча санаммат олоҕун да олордор «толору дьоллоохпун» - диэччи. Биир саха дьахтарыгар сөп ытык иһин төлөөн бэйэтин баҕатыныны «тэк курдук сылдыан, ыарыылатан сыырааран сыппакка», эмискэ баҕайы сүрэҕинэн ыалдыан сылдыарын курдук түргэнник бу дойдуттан элэс гыммыта...

Күндү киһибит дьүөгэлэрин сэргэ Маалыкай ийэлэрин туһунан кинигэбэ киирэриттэн астынабыт уонна кинигэ авторыгар Мария Петровна Евсеваба махталбытын тиэрдэбит. Бу нэһилиэк ийэлэрин туһунан хомуллар үтүө бачыым өрөспүүбүлүкэбэ кэрэхсэниэ, тэнийиэ диэн бүк эрэнэбит.

*Кыргыттара
фармация Бочуоттаах бэтэрээнэ
Александра Семеновна Иванова,
педагогической үлэ ветерана
Ирина Семеновна Иванова*

P.S. Хоһоон ааптара Валентина Семеновна Кривошапкина, Россия үөрэбириитин Бочуоттаах үлэһитэ, Саха республикатын үөрэбириитин Туйгуна.